

Ukon jälkiä seuraamassa: uutta ja perinteistä paikannimistöntutkimuksen saralta

Tiina Aalto: *Ukon jäljet paikoissa ja paikannimissä. Tutkimus ukko-elementin sisältävistä nimistä.* Helsinki: Helsingin yliopisto 2019. 272 s. ISBN 978-951-51-5349-4. Saatavilla verkossa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:ISBN 978-951-51-5350-0>.

Helsingin yliopiston pitkä perinteet Suomen johtavana nimistöntutkijoiden kouluttajana saivat jatkoa, kun filosofian maisteri Tiina Aalto puolusti syyskuussa 2019 väitöskirjaansa. Aalto oli valinnut väitöskirjoksensa aiheeksi paikannimet, jotka sisältävät *ukko*-nimelementin, sekä paikat, joihin tällaisilla nimillä on viitattu.

Väitöskirjan lähtökohtana ovat seuraavat tutkimuskysymykset: minkälaisia ovat paikat, joihin viitataan *ukko*-nimelementin sisältävillä nimillä, ja minkälaisia nimeämisperusteita tällaisilla nimillä on. Kysymyksiä tarkastellaan kolmessa käsittelyluvussa toisiaan täydentävistä näkökulmista, minkä myötä tutkimuskohteesta syntyy moniulotteinen kuva.

Aallon valinta tutkia yhtä yksittäistä, erityistä nimelementtiä variantteineen on suomalaisen nimistöntutkimuksen alalla klassinen. Väitöskirja rakentuukin suomen kielen nimistötieteellisen tutkimustradition varaan sen perinteitä jatkaen. Viimeaikaisen suomalaisen nimistöntutkimuksen parista Aallon tutkimus löytää erityisen keskustelukumppanin Kaija Mallatin (2007) väitöskirjasta, jonka aiheena ovat Suomen paikannimien naiseen liittyvät, usein mytologisesti värityneet nimelementit, kuten *akka* ja *ämmä*.

Laajemmin Aallon tutkimus kuuluu sanastontutkimuksen monitieteiseen suuntaukseen, jossa kielen ilmiöille etsitään myös kielisysteemin ulkopuolisia

selityksiä. Aallon tutkimuksen tapauksessa tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että hän pyrkii selvittämään *ukko*-nimien nimeämisperusteiden kulttuurista taustaa ja kontekstia sekä tiettyjen maisemaelementtien mahdollista liittymistä toisaalta *ukko*-nimiin, toisaalta luonnonmaiseman kulttuuriseen tulkitsemiseen.

Ahkeran työn palkinto

Aallon tutkimus edustaa suomalaista, laajaan ja pitkäjänteiseen aineistoanalyysiin perustuvaa nimistöntutkimuksen traditiota, johon poikkeuksellisen laajat ja laadukkaat paikannimikokoelmamme tarjoavat hyvät mahdollisuudet. Aalto on nähnyt suuren vaivan kokoamalla, analysoimalla ja järjestämällä systemaattiseen muotoon eri kerääjien eri aikoina ja eri alueilta vaihtelevin periaattein kokoaman useiden tuhansien nimien aineiston. Analyysillään hän on suodattanut *ukko*-nimistä merkittävää uutta tietoa, mitä voidaan pitää onnistuneen väitöskirjan tunnusmerkkinä.

Tulokset ovat hyödyllisiä nimistöntutkijoiden lisäksi monien muiden alojen tutkijoille. Erittäin mielenkiintoinen on esimerkiksi huomio siitä, että monet *ukko*-nimet tuntuvat liittyvän kaskiviljelyyn. Tämä auttaa jatkossa arkeologeja Savon ja Karjalan varhaisen historiallisen ajan asutuksen ja siihen liittyvien muinaisjäännösten tutkimisessa. Nimien tarkoitteiden osalta kiinnostava tieto on, että mytologispohjainen nimeämisperuste on usein liitettävissä avoimia kalliopintoja tai näkyviä kivikkoja sisältäviin, ympäristöään selvästi korkeampiin, jyrkkäprofiiliin maankohoumiin. Koska tiedot esikristillisestä uskomusmaailmasta ovat hy-

vin fragmentaarisia, on jokaisesta, edes todennäköisestä, tiedonmurusta apua kansanuskontutkimukselle.

Tutkimusta varten koottu aineisto sekä sen käsittely ja esittely ovatkin väitöskirjan vahvinta antia. Aineiston esittelyssä käytetään apuna monipuolista ja runsasta kartta-aineistoa. Tutkittavaksi valittu paikannimiotos on rajattu mielekkäästi: se on laadultaan ja määrältään sellainen, että lähdekriittiset vaatimukset täyttyvät ja valittuja teoreettis-metodisia lähtökohtia voidaan uskottavasti noudattaa. Aiempi tutkimuskirjallisuus on huomioitu pääosin riittävästi. Ainoastaan nimien referenttien muutosta käsittelevässä neljännessä luvussa olisin kaivannut laajempaa lähdeaineistoa tukemaan vesistönlaskujen historiaan perustuvia tulkintoja. Luvussa on havaittavissa muutoinkin pientä tulkinnallista horjuntaa.

Aalto on käynyt aineistonsa läpi pääosin manuaalisesti Kotuksen Nimiarkistossa, mutta osa analyyseistä perustuu digitaalisiin aineistoihin. Näistä oli käytävissä tutkimuksen alusta asti Maanmittauslaitoksen Paikannimirekisteri. Vasta loppuvaiheessa saataville tulivat Kotuksen Digitaalinen Nimiarkisto sekä Nimi-sampo. Näihin liittyvät pohdinnat ovat ajankohtaisia: digitaalisten ihmistieteiden kehitys ja varsinkin avointen sähköisten aineistojen käyttöönotto tulee mahdollistamaan aivan uudenlaisten tutkimuskysymysten esittämisen, kuten Aalto havainnollistaa analyyseillään. Samalla tutkimus osoittaa kuitenkin, etteivät sähköiset aineistot ole tutkijalle ongelmattomia tai korvaa fyysisiä, manuaalisesti käytettäviä arkistoaineistoja. Molempia tarvitaan.

Vanhaa teoriapohjaa varovasti uudistaen

Aallon teoreettinen viitekehys nojaa erityisesti Kiviniemen (esim. 1975, 1990) suomen kielen paikannimien tutkimukseen kehittämään typologis-maantieteelliseen

menetelmään. Aalto käyttää siitä nimitystä paikannimien levikkien tutkimus, vaikka mukana on myös menetelmän ty-pologinen puoli. Kiviniemen ajattelua voidaan pitää suomalaisen nykynimistön-tutkimuksen kivijalkana, ja se sopii hyvin laajojen nimielementtiaineistojen analysointiin. Merkittävydestä kertoo se, että ”kiviniemeläisiä” tutkimuksia on tehty Suomessa menestyksellisesti sekä suomen-, ruotsin- että pohjoissaamenkie-lisistä nimiaineistoista (ks. esim. Harling-Kranck 1990; Laiti 1996; Seppälä 2013).

Aalto uudistaa Kiviniemen ajattelua hieman käyttämällä *paikan laji* -käsitteen sijaan maantieteen alalta tutumpaa *paikkatyyppejä* -käsitettä. Vaikka käsitteillä viitataan osittain samoihin maastoappellatiiveihin, on niiden näkökulma aivan erilainen. *Paikan laji* viittaa nimijärjestelmässä tyyppillisesti perusosina esiintyviin maastoappellatiiveihin niiden referenttien todellisesta laadusta piittaamatta, kun taas *paikkatyyppejä* -käsite perustuu nimenomaan paikannimien referenttien fyysisten ominaisuuksien määrittelyyn. Käsitteen vaihtaminen on looginen seuraus keskeisimmän analysointinäkökulman vaihtamisesta: kun Kiviniemen ajattelun lähtökohtana ovat paikannimet osana kielen järjestelmää, on Aalto valinnut tarkastelunsa ensisijaiseksi näkökulmaksi paikannimien tarkoitteet eli objektiivisen maailman osat.

Maantieteilijöiden paikkojen fyysisiin ominaisuuksiin perustuva jaottelu on usein hienosyisempi ja tarkempi kuin jonkin yksittäisen nimisysteemin jaottelu, mutta ennen kaikkea se vastaa todellisuutta. Nimistöissä sen sijaan erilaiset epätarkkuudet ja epäloogisuus ovat tavallisia, sillä paikannimien nimeämisperusteiden taustalla ovat objektiivisten ominaisuuksien sijaan kulttuurisesti määrittävät, kontekstisidonnaiset näkemykset (esim. Zilliacus 1972: 364–365; 1973: 22–24). On esimerkiksi mahdollista, että paikannimen perusosana olevan maastoappellatiivin pro-

totyypinen merkitys ei vastannut referentin fyysisiä ominaisuuksia edes nimenannon aikaan. Nimistö on myös pitkäikäistä, ja tarkoite on voinut muuttua aikojen saatossa mutta nimi pysyä ennallaan. Äärimmäisenä esimerkkinä tästä ovat nopeasti merestä kohoavan Merenkurkun seudun niemet, joiden nimissä kummittelee maastoappellatiivi *saari* muistona ajalta, jolloin ne olivat vielä veden ympäröimiä. Lisäksi alueellista vertailua haittaa se, että samalla maastoappellatiivilla voidaan suomen eri murteissa viitata hyvinkin erilaisiin tarkoitteisiin.

Nimien tarkoitteiden valinta tarkastelun lähtökohdaksi on onnistunut, sillä sen avulla päästään ohittamaan nimeämisperusteisiin liittyvät tulkinnalliset pulmat. Etenkin vanhojen nimien osalta nimeämisperusteet ovat usein epäselviä tai monitulkintaisia. Kun nimiä ei tarvitse luokitella nimeämisperusteiden mukaan, voidaan mukaan ottaa ongelmitta kaikenlainen tietosisältö. Samalla tulevat tarkemmin huomioiduiksi tarkoitteiden ominaisuudet yhtenä nimeämiseen vaikuttavana tekijänä. Muita vaikuttimia voivat olla nimetyillä paikoilla näkyvät esi- ja varhaishistoriallisten muinaisjäännostöiden rakenteet ja esinelöydöt sekä sellaisiksi tulkitut luonnon muovaamat maiseman osat, Aallon tutkimuksessa erityisesti erilaiset kivikot ja kivilohkareet.

Tutkimuksen teoriapohja rakentuu aikaisempien tutkijoiden kehittämiin ja monissa tutkimuksissa hyväiksi havaittuihin lähestymistapoihin. Käsitteiden määrittely on kattavaa, ja käsitteitä käytetään oikein ja johdonmukaisesti läpi tutkimuksen. Teoriapohja jää kuitenkin melko ohueksi, sillä se perustuu lähinnä keskeisten käsitteiden määrittelyyn. Pidän tätä yllättävänä, sillä tutkimuksessa olisi ollut kaikki ainekset esittää ja perustella uudenlainen, selkeästi tunnistettava, tarkoitteellisesti teoreettinen lähestymistapa. Nyt *paikan laji-* ja *paikkatyyppi-* käsitteiden erottelua tyydytään käyt-

tämään lähinnä aineiston tarkasteluperiaatteen perusteluna. Suomalainen nimistöntutkimus on usein teoreettisesti kevyttä, mikä on voinut ohjata Aaltoa vähättelemään omaa teoreettista panostaan. Uudenlaiselle, selkeästi argumentoidulle lähestymistavalle olisi kuitenkin käyttöä, ja siksi toivonkin, että Aalto innostuu kirjoittamaan aiheesta artikkelin.

Monitieteisiä avauksia

Aallon tutkimus linkittyy nimistöntutkimuksen lisäksi maantieteen ja geologian sekä kulttuurintutkimuksen ja arkeologian aloihin. Näillä aloilla, geologia pois lukien, monitieteisyys on ollut aina tärkeää. Laajojen kieliaineistöjen, kuten usein toistuvien nimielementtien, tyypologinen tutkiminen on erityisen tyypillistä nimistöntutkimukselle muttei muille mainituille aloille. Siten nimistöntutkijat voivat tarjota muille aloille merkittävää uutta tietoa ja metodisia lähestymistapoja. Toisaalta nimistöntutkijat ovat 1960-luvulla alkaneiden metodologisten uudistusten vanavedessä olleet varovaisia tekemään kulttuurisia tulkintoja tyypologisten analyysiensä tuloksista. Nimistötieteelliset tutkimukset tarvitsevatkin tuekseen muiden tieteenalojen tuloksia.

Monitieteisyyden vahvistuminen on nimistöntutkimuksessa uusi, mutta vanhemmilta ajoilta palaava trendi. Suomalaisen nimistöntutkimuksen synty juontaa juurensa 1800-luvun kansallisten historia-tieteiden kehitykseen. Silloin nimistöä, erityisesti *ukko-*nimien kaltaisia, mahdollisesti mytologisia merkityksiä sisältäviä paikannimiä käytettiin apuna nuoren kansakunnan kunniakasta menneisyyttä luotaessa. Nykyisellä monitieteisellä nimistöntutkimuksella on kuitenkin aivan toisenlaiset lähtökohdat ja tavoitteet. Se noudattaa myös aivan toisenlaisia lähdekriittisiä periaatteita, jotka vastaavat 2000-luvun tieteellisen ajattelun ihanteita. Siitä huolimatta mytologiset teemat

ovat edelleen aivan yhtä kiehtovia kuin sata vuotta sitten.

Aallon tutkimuksella on merkitystä paikannimistötutkimuksen lisäksi monille muille tieteenaloille, kuten uskontotieteelle, folkloristiikalle, historialle ja arkeologialle. Tästä näkökulmasta sen tärkeintä antia on yhteen nelikirjaimiseen sanaan liittyvien monimutkaisten ja monikerroksisten merkitysten avaaminen selväjärkisesti ja turhia spekuloidematta. Aalto (s. 55) päätyy aineistonsa perusteella toteamaan, että vaikka *ukko*-nimielementti on selvää suomea, sen perusteella on useimmiten mahdotonta päättää, mikä on jonkin *ukko*-nimen yksiselitteinen nimeämisperuste. Erittäin tärkeää on myös kulttuurisia merkityksiä käsittelevän nimistötutkimuksen lähdekriittisen pohjan ja analyysitavan avaaminen muiden alojen tutkijoille.

Nimistötutkijana Aalto ei ole lähtenyt tekemään syvällisiä tulkintoja, jotka selittäisivät historiaa tai esihistoriaa, perinneaisteiden sisältöä tai mytologiaa. Pidän tätä erinomaisena valintana, sillä monitieteisten tulkintojen tekeminen vaatii aina kaikkien sovellettujen alojen perusteellista tuntemista. Aalto (s. 58) kirjoittaa: ”[p]aikannimistön tutkijalla näyttäisi siis olevan melko vähän keinoja vakuuttavasti tulkita nimen tausta mytologiseksi ainakin tämän tutkimuksen kohteena olevan paikannimityypin osalta.”

Itse tutkimuksessa lähdekriitikki on pääosin hyvin läsnä, mutta sen perusteluja tai tarkempaa selittämistä jää välillä kaipaamaan. Perustelut ovat toki useimmiten nimistötutkijalle tuttuja, mutta näin ei ole välttämättä muiden alojen tutkijoiden kohdalla. Monitieteisessä työssä tällaiseen asiaan olisi voinut paneutua vielä vähän tarmokkaammin. Samoin olisin odottanut hieman kriittisempää otetta suhteessa suomen kielen tutkimustraditioon ja sen osin vanhentuneisiin konventioihin, kuten käsitykseen suomen kielen ja muiden itämerensuomalaisten

kielten välisistä suhteista. Sen sijaan valitsemansa metodis-teoreettisen viitekehyyksen perusteita Aalto arvioi asiallisen raikkaasti kritisoiden. Omien saavutustensa osalta hän osoittaa paikoin jopa liiallista kriittisyyttä ja vaatimattomuutta.

Lopuksi

Aallon tutkimus tuottaa uutta, systemaattisesti järjestettyä tietoa *ukko*-elementin sisältävien nimien monenlaisista nimeämisperusteista sekä nimien tarkoitteiden laadusta ja niissä tapahtuneista muutoksista. Aalto on lähtenyt rohkeasti kokeilemaan uudenlaisia, tarkoitteista juontuvia kysymyksenasetteluja. Tulokset eivät olleet aina juuri sitä, mitä tutkija odotti, mutta tuottavat silti merkittävää uutta tietoa. Hän osoittaa tieteellisen ajattelunsa kypsyyden, kun uskaltaa kokeilla, epäonnistua, tunnustaa epäonnistumisensa ja kokeilla uudelleen. Hänen metodiset avauksensa uudistavat suomen kielen paikannimien tutkimustraditiota maltillisesti muodostamalla mielekkään jatkumon aikaisemman tutkimuksen kanssa. Tutkimuksen tuloksena on sujuvasti etenevä ja rakenteeltaan johdonmukainen tekstikokonaisuus, jota on miellyttävä lukea.

Aallon väitöskirjan synty on loistava esimerkki siitä, kuinka vuosikymmenten takaiset panostukset laadukkaaseen opetukseen kantavat hedelmää edelleen. Aalto (s. 11) kuvaa esipuheessaan, kuinka legendaarisen nimistöprofessori Eero Kiviniemen praktikum-seminaarissa syttynyt paikannimi-innustus eli niin sitkeästi, että se johti lopulta, toistakymmentä vuotta myöhemmin, aloittamaan väitöskirjan kirjoittamisen työn ohessa. Tämän lukeminen on inspiroivaa jokaiselle opettajalle, joka arjen haasteiden keskellä puurtaa hyvien opetus sisältöjen toteuttamiseksi. Samalla se on myös tärkeä viesti opetusohjelmia suunnitteleville tahoille: perustutkinto-opetuksen korkea laatu ja sen toteuttamiseen panostetut resurssit

tuottavat satoa, mutta eivät välttämättä huomenna vaan pidemmällä aikavälillä.

TAARNA VALTONEN
etunimi.sukunimi@oulu.fi

Kirjoittaja on Suomen Akatemian tutkijatohtori Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa. Hän toimi Tiina Aallon vastaväittäjänä.

Lähteet

- HARLING-KRANCK, GUNILLA 1990: *Namn på åkrar, ängar och hagar*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVINIEMI, EERO 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITI, IRMA 1996: Ohcejotsis báikenamat: syntávssalaš-semánttalaš luohkkájuohku. – Vesa Guttorm (toim.), *Čavčča 1995*

sámegeiela ja girjjálašvuoda dutkan- ja bagadansymposia: symposiaraporta nr. III s. 21–24. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.

- MALLAT, KAIJA 2007: *Naiset rajalla*. Kyöpelä, Nainen, Naara(s), Neitsyt, Morsian, Akka ja Ämmä Suomen paikannimissä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEPPÄLÄ, JANNE 2013: *Kulkine.net. Tutkimus epävirallisista kulkineennimistä*. www.kulkine.net (4.5.2020).
- ZILLIACUS, KURT 1972: Nimistötieteellisten synteisien aikaa. – Hannes Sihvo (toim.), *Nimikirja* s. 360–382. Kalevalaseuran vuosikirja 52. Helsinki: WSOY.
- 1973: Kulturen och namnskicket. – Kurt Zilliacus (toim.), *Synvinklar på ortnamn* s. 7–24. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 454. Meddelandet från Folkkultursarkivet 1. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Kielioppi kerrosten ja kytkentöjen verkostona

Urpo Nikanne: *Conceptual semantics. A micro-modular approach*. Constructional Approaches to Language 23. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 2018. xvi + 281 s. ISBN 978-90-272-0117-1.

John Benjamins -kustantamon vuonna 2004 aloittamassa sarjassa *Constructional Approaches to Language* on tähän mennessä julkaistu 27 nidettä konstruktio-kieliopin alalta. Urpo Nikanteen teos on sarjan ensimmäinen suomalaisen lingvistin kirjoittama monografia. Teos on huomattava siksinä, että sen teoreettisena kehiksenä on konseptuaalinen semantiikka (jatkoissa KS), joka ei ole varsinaisesti konstruktio-kieliopin mukainen teoria.

KS on alkuaan Ray Jackendoffin 1970-luvulla kehittelemä kielenkuvausmalli, jonka perustalta Nikanne esittää oman *Tiernet*-malliksi nimeämänsä version. Syitä teoksen julkaisemiselle Benjaminsin sarjassa lienee ainakin kaksi: Ensinnä *Tiernet*-malli esittää representatiivisen kielen kognitiivisesta jäsentymisestä semantiikan ilmiöihin keskittyen. Toiseksi mallin konstruktio-kieliopissa, kuten edempänä havainnollistan. Tämä haastaa pohtimaan sekä konstruktion käsitettä että kielenkuvausmallien perusteita yleensä. *Tiernet* ei ole kuvaus mistään yksittäiskielestä, vaan kyse on yleismallista. Esimerkkiaineistoa tekijä esittää englannista ja suomesta.